

ZEELAND

Twintig eeuwen Zeeuwe
en hun bestuurders

ACH LIEVE TIJD

de Zeeuwen en hun bestuurders

Redactie en samenstelling: Gijs van der Ham, Roelof Koops, Albert Meijer, Ruud Roodhorst, Arnold Wigge, Katie Zonneville-Heyning

Tekst: Roelof Koops, Albert Meijer en Arnold Wiggers

Op de omslag: Bij de Muntpoort van het Middelburgse abdij-complex bespreken enkele burgers en bestuurders politieke zaken. Het tafereel speelde zich af aan het begin van de negentiende eeuw, toen als gevolg van de verovering van Nederland door de Fransen in 1795 het provinciaal bestuur grondig veranderd was. Maar de abdij bleef net als in de vele eeuwen daarvoor het bestuurlijk centrum van Zeeland. (RAZ/ZI)

Op 4 januari 1778 hield de Middelburgse predikant Jacobus Willemsen een lange avondpreek, van vijf uur tot half tien. Onder zijn gehoor bevond zich Johan Adriaen van de Perre, vertegenwoordiger in Zeeland van prins Willem V. Het was een bijzondere kerkdienst. Dominee Willemsen stond bekend om zijn lange preken, maar deze was wel heel erg lang. De ijdele, maar zeer populaire voorganger vierde het feit dat hij vijftig jaar predikant in Middelburg was. Bij zo'n gelegenheid kon de gewetensvolle Van de Perre het zich niet permitteren voortijdig te vertrekken, maar hij zat op hete kolen. Kort voordat de kerkdienst begon had de beurtschipper uit Holland hem immers een brief bezorgd van Willem V, die Eerste Edele van Zeeland was. De prins vroeg zijn vertegenwoordiger onder meer om inlichtingen over de Zeeuwse bestuurders. Drie keer per week kwam de beurtschipper en al jaren had Van de Perre elke brief per kerende beurtvaarder beantwoord.

Toen de kerk eindelijk uitging was de schipper al vertrokken, ditmaal zonder antwoord. Twee dagen later verstuurde Van de Perre aan Willem V een brief vol excuses, maar ook met het Zeeuwse nieuws waar de prins werkelijk in geïnteresseerd was: ziekte en familienieuws van de heren uit het Zeeuws bestuur. Willem wilde over alles het naadje van de kous weten.

Zeeuwse keizer

Waar mensen bij elkaar gaan wonen, ontstaan onvermijdelijk bestuurlijke structuren. En hoe meer mensen dat zijn, des te ingewikkelder zo'n organisatie wordt. Ruim tweeduizend jaar geleden woonden in het gebied dat nu Zeeland heet slechts heren en der verspreid door het land wat mensen. We mogen aannemen dat er in ieder dorp een of meerdere mannen met enig gezag bekleed waren.

Links: De net 27 jaar geworden koningin Wilhelmina bezocht in september 1907 Zierikzee, waar zij door burgemeester Vermijs voor het stadhuis ontvangen werd. (ZDC)

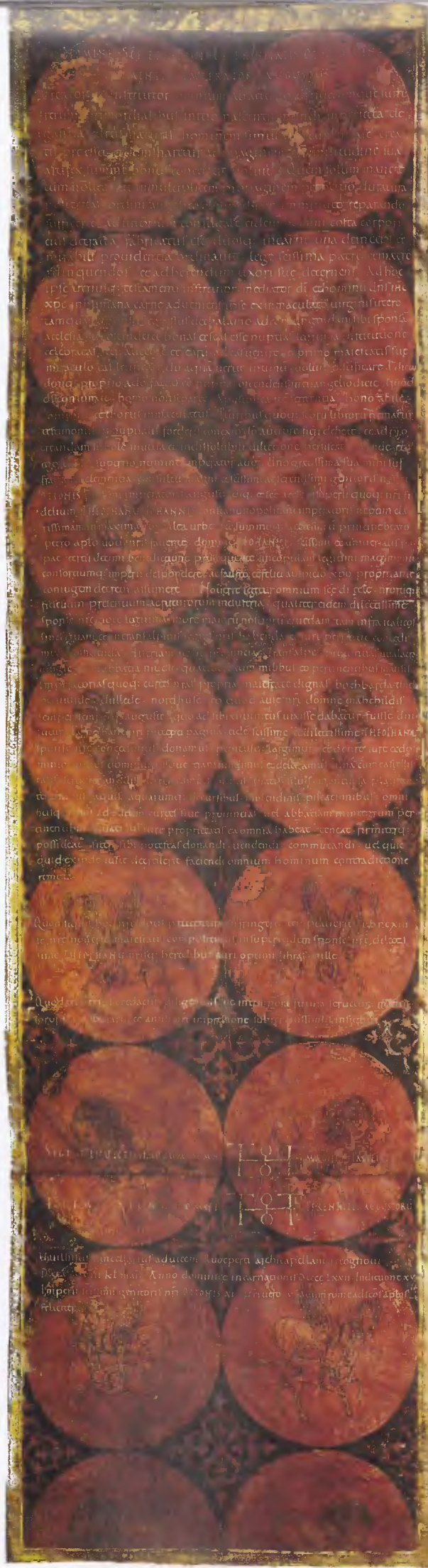
Rechts: Tot ver in deze eeuw was politiek een mannenzaak. Vrouwen konden vanaf 1919 weliswaar als volksvertegenwoordiger gekozen worden, mannen bleven in de praktijk de boventoon voeren. De gemeenteraad van Sint-Maartensdijk bestond in 1925 dan ook alleen uit heren. Voor deze officiële foto had burgemeester Polderman zijn ambtskostuum aangetrokken. (RAZ/ZI)

de jaren rond het begin van onze jaartelling trokken het eerst Romeinse legers door de streek. Niet veel later werd Zeeland onderdeel van het grote Romeinse rijk. De oorspronkelijke bewoners van Vlaanderen en Zeeland werden door de Romeinen Menapiërs genoemd. Net als in de andere door hen overwonnen gebieden lieten de nieuwe heersers de lokale bestuursverbanden bestaan. Tegelijkertijd werd het gebied onderdeel van de grote provincie Nedergermanië – Germania Inferior. Voortaan moesten de bewoners belasting betalen en werden de sterkste mannen geronseld om in de Romeinse legioenen dienst te doen. Daar stond tegenover dat de thuisblijvers ruim twee eeuwen lang konden profiteren van de ‘pax romana’, de Romeinse vrede. De handel kon tot grote hoogte komen en het aantal bewoners in het kustgebied nam flink toe.

Na die vrede was het in de jaren na 250 gedaan. De Saksen, Germanen van buiten het rijk, plunderden steeds vaker de kusten en de Romeinen bleken daar steeds minder tegen te kunnen doen. Uiteindelijk besloot keizer Maximianus een zekere Marcus Aulus Ausonius Carausius hierheen te sturen om het gezag te herstellen. Marcus was van geboorte Menapiër en had bij de Romeinse marine carrière gemaakt. Hij kreeg in zijn opdracht. Het was hem zelfs iets te veel afgegaan, want de keizer begon in hem een bedreiging te zien. Terecht, zo bleek, want nadat Marcus naar Engeland was gevlucht riep hij zich daar in 286 tot tegenkeizer uit. Keizer Maximianus stuurde zijn troepen op de opstandeling af. Marcus' gezag stakkelde snel af en in 293 werd hij door een verraadsluistering vermoord.

Hierboven: De belangrijkste edellieden van de Nederlandse gewesten waren in de vijftiende en zestiende eeuw lid van de Orde van het Gulden Vlies. Hendrik II van Borsele, die leefde van 1404 tot 1474, was al sinds zijn vierde heer van Veere en hoorde ook bij dit illustere gezelschap. Rondom zijn wapenschild hangt de ketting met het vlies. Afbeelding uit het wapenboek van de ridders in de orde van het Gulden Vlies. (KB)

Hierboven: Munt met de kop van Marcus Aulus Ausonius Carausius, die uit het Zeeuwse of Vlaamse kustgebied afkomstig was en zich in het jaar 286 tot keizer van een deel van het Romeinse rijk uitriep, waaronder zijn geboortegrond. (part. coll.)

Midden: Het huwelijkscontract tussen de Duitse keizer Otto II en de Byzantijnse prinses Theophanu, was zo mooi mogelijk beschreven: in gouden letters op een purperen ondergrond. In de lange lijst van afspraken valt te lezen dat het koningsgoed Walcheren aan de nieuwe keizerin ten geschenke werd gegeven. Op de zeventiende regel is uiterst rechts het woord ‘Uualacra’ terug te vinden. De perkamentrol werd gemaakt in de Byzantijnse hoofdstad Constantinopel, het tegenwoordige Istanboel. Hij bestaat uit drie delen en is bijna anderhalve meter lang. (SW)

Filips de Goede was door
 eerst in Zeeland een
 stadhouder benoemd,
 Roelant van Uutkercken.
 Namens de graaf stonden
 hij en zijn opvolgers in het
 graafschap aan het hoofd
 van het bestuur. Filips de
 Goede was immers niet
 alleen graaf van Zeeland
 en Holland, maar had ook
 in onder meer Vlaanderen,
 Brabant en Henegouwen
 de hoogste macht. Omdat
 hij niet overal tegelijk kon
 zijn, had hij Brussel als
 zijn centrale hof gekozen
 en in de gewesten
 vertegenwoordigers
 benoemd, die stadhouder
 werden genoemd. Op
 deze prent wordt
 omstandig een opvallende
 daad van Filips' zoon en
 opvolger Karel de Stoute
 uit de doeken gedaan, die
 tussen 1467 en 1477
 landsheer van de
 Nederlanden was. Zijn
 Zeeuwse stadhouder
 – ook wel gouverneur
 genaamd – laat hij hier
 onthoofden. Het verhaal,
 dat als een strip in plaatjes
 wordt verteld, gaat dat de
 niet bij name genoemde
 man zijn macht misbruikt
 had door de vrouw rechts,
 een 'eerlijke burger-
 vrouw', te verkrachten.
 Haar man liet hij, na hem
 valselijk van verraad te
 hebben beschuldigd,
 ondertussen terecht-
 stellen. De weduwe,
 moeder van twee
 kinderen, deed bij
 de hertog haar beklag en
 kreeg het recht dat zij
 zocht. Nadat Karel zijn
 verraste stadhouder een
 bekentenis had
 afgedwongen, deed hij
 vervolgens allé moeite de
 vrouw ertoe over te halen
 haar verkrachter te
 huwen. Zodra dat gebeurd
 was, liet de hertog de
 boosdoener alsnog
 berechten, waarna al
 diens bezittingen
 eigendom werden van de
 tot dan toe ongelukkige
 vrouw. Eind goed, al
 goed? (RAZ/ZI)

er zijn macht uit handen. Otto's opvolger Hendrik II
 in 1012 hetzelfde met Zeeland Bewesten Schelde –
 cheren en de Bevelanden. Hier kreeg graaf
 dewijn IV van Vlaanderen het voor het zeggen.
 werd het oude koningsgoed Zeeland in tweeën
 gedeeld. In de komende eeuwen zou de graaf
 Holland proberen zijn macht ook in Zeeland
 resten Schelde te vestigen. In de twaalfde en
 tiende eeuw hield hij het gebied van de Vlaamse
 of in leen, om het in 1323 na veel strijd volledig in
 den te krijgen. De graaf van Vlaanderen had het
 erspits gedolven, ten koste van veel Vlaamse,
 wuise en Hollandse mannen. Het gebied ten
 nen van de Westerschelde bleef Vlaams en had
 rlopig bestuurlijk niets met Zeeland te maken.

ambachtsheren

or beide landsheren waren de plaatselijke
 enthebbers van groot belang geweest. Zij waren
 angrijke bondgenoten in de strijd. Tegelijkertijd
 gen de lokale heren mede hierdoor de kans hun
 en macht verder te verstevigen. Net als indertijd de
 zer moest ook de graaf zijn macht wel delegeren. Al
 ren zij eigenlijk grafelijke ambtenaren die het over-
 sgezag vertegenwoordigden, de lokale ambachts-
 en konden zich als landsheren in miniatuur gedragen.
 e de graaf moest zich erbij neerleggen dat de
 chtsheren de rechten die zij nu van hem in leen
 en, als hun erfelijk eigendom beschouwden. Na
 overlijden van de ambachtsheer werd zijn ambachts-
 rijkheid net als zijn andere bezittingen onder zijn
 en verdeeld. Ambachtsheerlijkheden werden op
 duur zelfs verkocht of weggeschonken.

Aanvankelijk hadden de ambachtsheren vooral een
 militaire functie. Zij waren de aanvoerders van de weer-
 bare mannen uit een gebied – het ambacht –, die in
 geval van nood de graaf te hulp moesten komen. Daar-
 naast waren zij binnen hun ambacht verantwoordelijk
 voor de rechtshandhaving. Zij traden op als aanklager
 én als voorzitter van de plaatselijke rechtbank. Namens
 de graaf inden zij de grondbelasting, het geschoot, dat
 bepaalde bewoners moesten betalen. Een deel hiervan,
 het zogenaamde vrije, hoefden de ambachtsheren niet
 af te dragen. Die inkomsten bepaalden in belangrijke
 mate de waarde van een ambacht.

De ambachtsheer bezat ook rechten op de niet-edele
 ingezetenen van zijn ambacht. Zij moesten diensten
 voor hem verrichten, waren aansprakelijk voor zijn
 schulden en moesten zich bij rechtshandelingen zelfs
 door hem laten vertegenwoordigen. Veel ambachts-
 heren hadden als stichters van nieuwe parochiekerken
 en als degenen die, samen met de bisschop of de abt
 in Middelburg, de pastoorsbenoemingen bedisselden,
 extra greep op hun ingezetenen.

In het huidige Zeeuws-Vlaanderen was de situatie
 anders. In het oosten kende men daar de vrij
 zelfstandige 'Vier Ambachten', die nog altijd zo
 heten: Hulst, Axel, Assenede en Boekhout. In het
 westen vond een sterke centralisatie plaats binnen het
 zogenaamde Vrije van Brugge (later Vrije van Sluis).
 Daar werden bestuur en rechtspraak niet plaatselijk
 uitgeoefend, maar vanuit Brugge.

Versnippering

Dat bij de dood van een ambachtsheer het ambacht
 onder zijn zoons werd verdeeld, leidde tot een almaar

Linksboven: Voor het ambachtsherenhuis van Kloetinge staat in 1894 de dorpsjeugd klaar om de nieuwe ambachtsheer welkom te heten. Tot zo'n honderd jaar daarvoor werd het dorp ook door die heer bestuurd, nu had hij nog vooral een symbolische rol. (ZDC)

Rechtsboven: Tegenover de kerk in Kloetinge stond als onmiskenbaar teken van macht het imposante ambachtsherenhuis. Het gebouw werd in 1880 gesloopt. (RAZ/ZI)

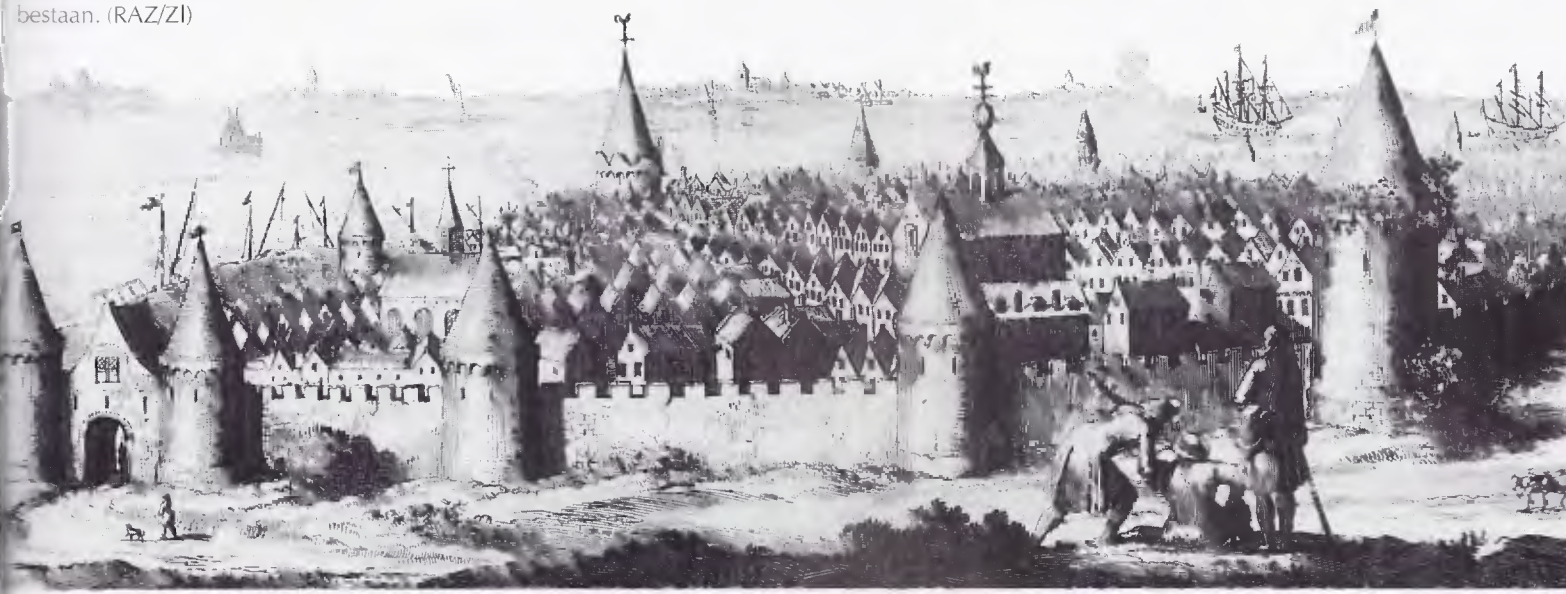
Onder: Tot het omringende gebied in 1532 overstroemde, was Reimerswaal een belangrijke stad, die in de Statenvergadering een woordje mee mocht spreken. Reimerswaal zelf bleef nog tot 1631 bestaan. (RAZ/ZI)

uitdijende versnippering van het overheidsgezag. Alle ambachtsheren waren edelen, maar hun macht stelde soms nauwelijks nog iets voor. In 1331 telde Kloetinge niet minder dan negenenvijftig ambachtsheren, Wemeldinge vierenzeventig en Rilland dertig. Toen Kapelle in 1442 een nieuwe pastoor zou krijgen, moesten alle zeventien ambachtsheren van de parochie hun zegje doen. Lokaal belangrijke families als Van der Heiden in Rilland en Van Oostee in Yerseke maakten door hun omvang onvermijdelijk zelf een groot gedeelte van de plaatselijke bevolking uit en waren door onderlinge huwelijken vermengd. Hun ambachten waren vaak heel klein, soms nog geen halve hectare groot. Om nog enig voordeel uit hun positie te verwerven, werden de ontelbare ambachtsheren na verloop van tijd gedwongen te gaan samenwerken. Binnen een parochie gingen zij ertoe over één rechterlijke functionaris aan te stellen, de schout. Tegenwoordig noemen historici zo'n samenwerkingsverband een vierschaarambacht. De schout ging tevens de belasting innen en verdeelde de opbrengst over de ambachtsheren, afhankelijk van ieders aandeel in het totale ambacht.

Grote edelen

Na verloop van tijd keerde het tij. Steeds meer kwamen ambachten juist in een beperkt aantal handen, want ze

konden immers verkocht of weggeschonken worden. Telde Zuid Beveland in 1331 nog vierhonderdtien ambachten, in 1515 waren dat er honderdzesenvijftig. De lage adel moest plaats maken voor de hoge adel, de macht raakte in handen van een paar families. Anders dan de lage adel woonden zij in stenen kastelen bij hun dorpen. Hun macht torende overal boven uit en hun bezittingen bestreken grote delen van Zeeland. In 1515 oefenden in Zeeland Bewesten Schelde drie ambachtsheren en vier ambachtsherenlijke families de macht uit over de helft van het land. De machtigste familie was het geslacht Van Bourgondië, dat in een kwart van heel Zeeland macht had. Deze edelen bekleedden tal van belangrijke functies. Maximiliaan van Bourgondië bijvoorbeeld was admiraal en versloeg in 1543 namens landsheer Karel V met negen Zeeuwse schepen een veel grote Franse vloot.

Stedelijke macht

De macht van het geslacht Van Bourgondië strekte zich ook uit tot een aantal steden. Behalve Veere waren dat Vlissingen, Domburg, Westkapelle en Brouwershaven. De eerste steden waren kort voor 1200 in Vlaanderen ontstaan. In het huidige Zeeland is Aardenburg de oudste stad. Een nederzetting kon zich pas een stad noemen wanneer de landsheer, de graaf, hieraan bepaalde rechten had gegeven. De belangrijkste waren het recht van zelfbestuur en van rechtspraak. Hierdoor werden steden onttrokken aan de macht van de ambachtsheeren.

Voor die rechten moest flink betaald worden. Voor de landsheer waren steden heel belangrijk. Bloeiende steden leverden door allerlei belastingen een flinke bijdrage aan de grafelijke schatkist, waarvan door dynastieke en andere conflicten de bodem vaak te zien was. De steden vormden voorts een tegenwicht tegen de lastige, zelfstandige en niet altijd even betrouwbare ambachtsheren. Steeds meer ging de graaf op de steden te leunen.

Net als in de ambachten op het platteland waren zelfbestuur en rechtspraak in de steden niet van elkaar gescheiden. Wel was het in de steden de landsheer die de schepenen en de schout of baljuw benoemde. Er waren vaak twee of meer burgemeesters tegelijkertijd, die elk jaar vervangen werden. Meestal waren het verwante kooplieden die dit soort functies op zich namen. Iedere stad kende tevens een Raad of vroedschap, waarvan de twaalf tot vierentwintig leden voor het leven waren benoemd. De burgemeesters en schepenen kozen zij uit hun midden. Het toenmalige Zeeland, ten noorden van de Westerschelde, kende vijf grafelijke steden: Middelburg, Zierikzee, Reimerswaal, Goes en Tholen. Zij hadden gezamenlijk één stem in het gewestelijk bestuur, de Staten van Zeeland. De stadjes waar Maximiliaan van Bourgondië het voor het zeggen had, waren lang niet zo machtig en invloedrijk en hadden geen stem in de Staten.

Valchers onderonsje

In de Staten van Zeeland, dat oorspronkelijk een grafelijk adviescollege was, waren de drie standen

vertegenwoordigd: adel, geestelijkheid en stedelijke burgerij. Hun belangrijkste taak was aanvankelijk te bepalen of de landsheer extra belastingen kon heffen. Elke stand had officieel één stem. Die van de adel werd uitsluitend vertolkt door de hoogste edelen, die de andere kleinere ambachtsheren vertegenwoordigden. In de praktijk vormden de ambachtsheren de meerderheid, want ook de kerk bezat veel ambachtsheren. De Middelburgse abt was onder meer ambachtsheer van Oostkapelle. Zijn stem als vertegenwoordiger van de Zeeuwse geestelijkheid woog even zwaar als die van alle steden samen en zijn belangen liepen veelal parallel met die van de adellijke ambachtsheren. Zo konden de abt en de edelen bij voortdurend de vijf grafelijke steden overstemmen. Ook binnen dit bestuur nam de macht van de Van Bourgondiërs toe. In 1518 vertegenwoordigde Adolf van Bourgondië als heer van Veere in zijn eentje de adel en zijn neef Maximiliaan als abt van Middelburg de geestelijkheid. En toen deze twee, aangevuld met de burgemeesters van Middelburg namens alle

Hierboven: De stad Zierikzee was eeuwenlang de hoofdstad van noordelijk Zeeland, dat als Zeeland Beoosten Schelde bekend stond. Het belang van de stad bleek ook uit de stevige muren en indrukwekkende poorten die de stad beschermden tegen indringers. Dergelijke verdedigingswerken mochten alleen gebouwd worden wanneer de graaf een plaats officieel als stad had erkend. Dat was met Zierikzee op 11 maart 1248 gebeurd, in 1998 dus zevenhonderdvijftig jaar geleden. Gravure uit circa 1696. (MMZ)

Midden: De Rekenkamer van Zeeland controleerde alle uitgaven van de tientallen provinciale belastingontvangers en rentmeesters. De kamer had haar kantoren in het deel van de abdij naast de Balanspoort. Op deze tekening uit 1647 worden de rekeningen gecontroleerd door zeven rekenmeesters en een secretaris. De man met de hoed in zijn hand is waarschijnlijk de bode die de dikke rekeningboeken versjouwt. Op tafel liggen rekenpenningen, een soort fiches die als een telraam werden gebruikt om de optellingen en omrekeningen mee te controleren. (RAZ/ZI)